
'פרשת אוגנדה' – היבטים נוספים

Author(s): י' גולדשטיין

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 4 (תשמ"ג), pp. 407-426

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70038105>

Accessed: 04/12/2011 16:39

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

פרשת אוגנדה – היבטים נוספים

מאת יוסף גולדשטיין

המאורעות סביב 'פרשת אוגנדה' מתוארים בדרך כלל בהיסטוריוגרפיה הציונית כפרשת דרכים, שבה נאבקו שני צדדים על דרכה האידיאולוגית של ההסתדרות הציונית. המשבר הקשה בתנועה הציונית הרוסית, שהחל בקיץ 1903, הוסבר כחלק מקונפליקט זה.¹ אין ספק כי הדברים שנאמרו בקונגרס הציוני השישי והמאבקים הפומביים סביב אותה פרשה, התמקדו בתוכניות הקשורות לעתידה של התנועה. ברם, עיון במקורות המצויים בידינו מראה, שיהיה זה פשטני למדי לראות ב'פרשת אוגנדה' ובמשבר שנתלווה לה פרי מאבק אידיאולוגי בלבד. בדיון שלהלן ננסה לבדוק ולאפיין תהליכים בתנועה הציונית ומחוצה לה, אשר הביאו להתפתחותו, להרחבתו ולתוצאותיו של אותו משבר.

א

התפשטות התנועה הציונית בקרב ציבור רחב ברוסיה בשנותיה הראשונות, היתה פועל יוצא של מצבם החברתי, הכלכלי והתרבותי של יהודי מזרח אירופה בסוף המאה הי"ט, מצד אחד, ושל רעיונותיו, מפעלו ואישיותו של הרצל, מצד שני.² העיתונאי הווינאי ביטא אמנם את סלידתו מכל הקשור בתרבותם של ה'אוסטריי'ן³, הסתייג במופגן מן 'הוועד האודיסאי', שלל את האידיאולוגיה של חובבי ציון ונדרחה משום כך על ידי המנהיגות הוותיקה של 'הוועד'; עם זאת, לא נעצרה

1 השווה: A. Boehm, *Die Zionistische Bewegung*, I, Tel Aviv 1935, pp. 185–198; M. Heyman, *The Uganda Controversy*, I–II, Jerusalem 1973–1977; D. Vital, *Zionism, The Formative Years*, Oxford 1982.

2 A. A. Лопухин, *Сионизм: Возникновение сионистского движения и его первоначальный характер*, Департамент полиции, 1903. (להלן: תזכיר לופוחין, עמ' 4–8; המליץ, גיליון 49, 27/2(12/3)/1896; לוח אחיאסף, תרנ"ה, עמ' 347; הצפירה, גיליון 191, 21/8(3/9)/1897; המליץ, גיליון 190, 22/8 (3/9)/1897. 'שמך נשא בפי כל כשמו של קרוש. כולם מחכים ממך לניסים ונפלאות', ברנשטיין כהן להרצל, 19(31)/12/1899 (גרמנית). אצ"מ Z1-233.

3 הרצל במאמרו על יהודי רוסיה מתאר בפרטרוט כיצד מתוארים יהודי רוסיה בצלמו ובדמותו של קאליבן, אותה דמות ממחזהו של שיקספיר ('הסערה') המשלבת בתוכה פרימיטיביות, בורות וגסות רוח. 'איוה חרפה היא לנו שהאמנו כי אנחנו מעולים מהם' (*Die Welt*, 19, 8/10/1897).

4 ראה לדוגמה, הצפירה, גיליון 228, 20/10(1/11)/1896. התקופים מבין הרצל מאותה תקופה בין ראשי 'הוועד האודיסאי' היו גרינברג, שפ"ר ואחד העם. שפ"ר, לדוגמה, טען (למרות יחסו החיובי לקונגרס הציוני הראשון), ש'ד"ר הרצל מבקש לו גדולות ורואה כל תשועת ישראל במקום אך לא ישים לב כלל אל העם והכשרתו מעט מעט לבא לכלל יכולת וזכרון חיי החברה המסודרת', לוח אחיאסף, תרנ"ז, עמ' 254. השלח, שופרם של אחד העם ותומכיו, ביקר אף הוא את הרצל, תוכניותיו ומחברתו, ולא ראה בהם יותר מאשר אוטופיה. השווה לדוגמה, השלח, א, (1896), עמ' 177–182. בדומה לכך התבטא אברהם אבא

התפשטותה של התנועה. במציאות החברתית-כלכלית של יהודי רוסיה בסוף המאה ה־ט, רעיונות של הקמת 'מדינת היהודים' ואישיות כאריזמאטית ודינאמית כשל הרצל (שיוזמתו, המרשימה בתעוררתה ובהיקפה, לפיתרון בעיית היהודים, עוררה אמון ותקווה), מצאו אוזניים קשובות. יחסם החיובי של השלטונות, שאף הכירו בתנועה כממשיכה בפועל של 'הוועד האודיסאי', הועיל אף הוא לקידומה.⁵ התפתחותה בשלבים הראשונים הפתיעה אף את הפסימיים מִפִּי פְעִילִיה. תוך שלוש שנים הגדירו סוכני האוכרנה את גידולה כ'מדהים' ובמונחים נלהבים אחרים.⁶ במבט לאחור נדמה, שהנהגת התנועה הציונית כפי שעוצבה במשך השנים הראשונות לקיומה, היתה גורם נוסף וחשוב לאותה הצלחה.⁷ חבריה השכילו להבין את רחשי לבו של ההמון, שהיה ברובו בן המעמד הבינוני,⁸ ולרתמו לעגלה הציונית. מִפִּי המנהיגים בלט משכמו ומעלה הרופא מקישינב יעקב ברנשטיין־כהן. הוא עמד בראש 'לשכת הדואר', שבאמצעותה כיוון את כלל הפעילות הציונית. לידו שימשו מספר מורשים בני הדרום 'הרוסי החדש' ('הדרומים'); ביניהם בלטו אישים כמנחם אוסישקין (מיקטרינוסלב), זאב טיומקין (מיליסווגראד) או ויקטור יעקובסון (מסימפּרופול). אותה הנהגה הטביעה את חותמה על התנועה ועיצבה את האידאולוגיה הציונית־רוסית למשך שנים

רקובסקי: 'הכל הבל הבלים אשר להם לא חלק בישראל ולא נגלה בקרבם' (הצפירה, גיליון 263, 29/11[10/12]/1896).

5 ראשי המשטרה המדינית הרוסית כוונטוב, לופוחין ופלווה המליצו בדרך כלל בפני הממונים עליהם 'לתמוך בציונות ובכלל לנגן על מיתרי השאיפות הלאומיות', או 'לתמוך בציונות כרי שהתנועה תסייע להגירתם של יהודים... ותתחרה בהצלחה ברעיונות סוציאליסטים' (פלווה בראיון ללוסיאן וולף, *Jewish Chronicle*, 12/2/1904. הראיון נדפס ב־*Еврейская старина* 9. פטרבורג, עמ' 121-123). במקרים רבים עודדו השלטונות את הציונות בצורה אקטיבית, על ידי מתן רשיונות לקיום אסיפות פומביות, מתן רשיון להוצאת ספרים על נושאים ציוניים – או בצורה פסיבית, על ידי העלמת עין מפעילותם של חברי תנועה אשר לא היתה מוכרת רשמית על ידי השלטונות. וכך ניתנו רשיונות לאסיפות ציוניות מאז ינואר 1898 כמעט לכל מבקש בתוך תחום המושב ומחוצה לו, למעט כמה ערים בפולין, למותר כמעט לומר, שמתן רשיון מטעם הרשות היה כרגיל כרוך בבקשה מיוחדת ולעתים אף בשוחד: 'הסתדרות' שוב עם קצין המשטרה ממנו השגתי רשיון לשתי־עשרה אספות. מוכן שקיבל הטבה נוספת' (בתוך: מימים ראשונים, א, יוני 1934-יוני 1935, עמ' 81-82). 'במקומות מסוימים הרשתה לנו המשטרה להדפיס מודעות בשפת רוסיה' (מכתב מ־פ־פ זיירמן לאוסישקין, יב באדר תרנ"ח, אצ"מ A-24/5/-63). בתחילת אפריל 1898 קיבל אוסישקין אישור כללי לעבודת המטיפים במחוזו במקום אישורים חריפניים לכל פעילות ופעילות (ראה מכתבו של ר"ר משה כהן לאוסישקין [עברית], אצ"מ A-24/5-214; צ'לנוב לאוסישקין [ללא תאריך; רוסית], אצ"מ A-24-291; הצפירה, גיליון 131, 12[24]6/1898). עד כמה שידוע, אוסישקין היה המורשה היחיד שקיבל רשות לפעילות עניפה, ללא צורך באישורים חוזרים. לרוב קיבלה האגודה רשיון לאירוע בודד. השווה לדוגמה, הצפירה, גיליון 262, 24/11(6/12)/1898; המליץ, גיליון 279, 16(28)/12/1898; מכתב אליעזר ברא לאוסישקין [ללא תאריך; עברית], אצ"מ A-24/15/36; חוזר לחברים מס' 3 ממורשה הומל (ינואר־פברואר, 1900; רוסית), אצ"מ Z1-390.

6 תוכיר לופוחין (לעיל, הערה 2), עמ' 25. המורשה הציוני בקובנה ידע להגדיר תופעה זאת כסופרלאטיביזם אחרים בסגנונו הוא: 'היש עוד ארץ מדינה או עיר וכפר שם עשרה יהודים ולא ידעו כבר את רעיון הציונות ואת כל אשר הוא אומר לעשות לבית ישראל?', קול קורא מקובנה, אלול תרנ"ח, אצ"מ Z1-394.

7 השווה: י' גולדשטיין, התנועה הציונית ברוסיה (1894-1904), חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, 1982, עמ' 82-91.

8 שם, עמ' 221-231.

רבות. בתורתה שולבו רעיונות לאומיים מודרניים יחד עם יסודות דתים מסורתיים; הפעילות בבית הכנסת⁹ בצד קניית מניות הבנק הקולוניאלי¹⁰ – שילוב זה של ישן עם חדש נתקבל בהתלהבות על ידי ההמון היהודי. דומה שהוכחה לאחיותה של הציונות באוכלוסייה היהודית ניתן למצוא בכישלוננו היחסי של מאבקי-הנגד שניהלו חוגים חרדים חשובים¹¹. החלצותם של חרדים מרחבי 'תחום המושב' בהנהגת רבנים חשובים וגדולים בתורה למלחמת חורמה בתנועה החדשה¹², היזקה לה רק במעט.

בשנים 1897-1900 נתאפיינה התנועה הציונית בדפוסי פעילות דומים ביותר לאלה של 'הוועד האודיסאי' שקדם לה. ברם, היקף התפשטותה יחד עם האלמנטים ה'הרצליאנים' עשו אותה לשונה ונבדלת מקודמתה. נוכחותה הורגשה כמעט בכל ריכוז יהודי, למעט יישובים בפולין הקונגרסאית ובאזורים הפנימיים של תחום המושב. הגיעו הדברים לידי כך שההתנגדות לציונות מצד חוגים חרדים נבעה פחות מטעמים אידיאולוגיים ויותר מן החשש מפני המעמד הציבורי שכבשה לה תנועה זו. מאבקן של הקבוצות החרדיות נתחדד ונתחזק ככל שגבר כוח כיבושיה של הציונות.

9 על פעילות ציונית בבית הכנסת, השווה לדוגמה: הצפירה, גיליון 214, 21/9(2/10)/1894, גיליון 248, 11/1888(23/11); תיאור י"ל גולדברג, בתוך: ל' יפה (עורך), ספר הקונגרס, ירושלים תש"י, עמ' 129; י' ברוידס (עורך), וילנה הציונית ועסקניה, תל-אביב ת"ש, עמ' 75.

10 ברנשטיין כהן ציפה בשלב ראשון למכירת מניות הבנק הקולוניאלי ב־100,000 רובל בלבד, בעוד שסך ההתחייבויות לקניית מניות הבנק היה גדול פי 0.30. השווה הערת ברנשטיין כהן באיגרתו לאחר העם, 22/4(6/5)/1881 (רוסית), ארכיון אחד העם, הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, ירושלים. על פי אחד העם, 'בכל מקום ברוסיה הורגשה התלהבות לקניית מניות הבנק'. 'גם בין העשירים וגם בין המון העם... הרעיון הלך וקנה לו לבבות הרבה', 'לשאלת היום', השלח, ג (1897), עמ' 103. הדיווחים על התקרומות מתמדת ברכישת מניות ועל המשך נהירתו של ההמון היהודי לקנות נמשכו מקיץ 1898 ועד חורף 1899. השווה לדוגמה: חזור מס' 17 מ'לשכת הדואר', (יולי?); רוסית), אצ"מ A-24/5-384; מנדלשטאם לוולפסון, 27/5(8/6)/1899 (גרמנית), אצ"מ A-3/8; מנדלשטאם להרצל, 18(30)/6/1898, העולם גיליון 1ט, 2/6/1898.

11 על אחת התוכניות האנטי-ציוניות, שנרקמה במועצה שהתקיימה בקובנה (סיוון תרפ"ט), ביוזמת הרבי מלובאוויץ ואנשי 'הלשכה השחורה' בראשות יעקב ליפשיץ וחבריו, ראה: ב"ל, 'מתריעין על חיה רעה', שיבת ציון, א (תש"י), עמ' 232-240; י' שלמון, 'עמדתה של החברה החרדית ברוסיה ופולין לציונות', אשל באר"שבע, 1976, עמ' 377-438.

12 על התנגדותו של ר' חיים מייזל מלודז' לציונות, ראה ב'קול קורא' שפורסם בקובץ האנטי-ציוני של אנשי 'הלשכה השחורה': שלמה זלמן לנדא – יוסף רבינוביץ, אור לישירים, ורשה תר"ס, עמ' 50-55. וכן ראה: ווסחור (שבועי), גיליון 27 (1898); י' ניסנבוים, עלי חלדי, ורשה תרפ"ט, עמ' 145-147. על הנזק שהסבה עמדתו לעניין הציוני מדווח הרב רבינוביץ (נמאלכסט) במכתבו לחברי הוועד הפועל הציוני, 26/6(7)/1900 (גרמנית), אצ"מ Z1-226. על התנגדות הרב סולובייצ'יק לציונות, ראה: י' אפל, בראשית התחייה, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 545-555. על התנגדות הרבי מלובאוויץ לציונות, ראה גילוי דעת בתוך: אור לישירים, שם, עמ' 57-61. על השפעת כרוז הרבי מלובאוויץ נגד הציונות ראה לדוגמה: מכתבו של א' בסוצקי לאוסישקין, כח אלול תרנ"ט, אצ"מ A-24/8-268; חזור מקובנה (עברית), אצ"מ מר A-24/11; זכרונות א"א פרידמן, ספר הזכרונות, תל-אביב תרפ"ו, עמ' 262-263. 'גלוי דעת' מאת נחום גרינהויז, בתוך: וילנה הציונית ועסקניה (לעיל, הערה 9), עמ' 94; ניסנבוים, שם, עמ' 159-162; הלל זלטופולסקי, המליץ, גיליון 224-226, 26/1(7/2)-30/1(11/2)/1900.

הוא הגיע לשיאו בשנים 1899-1900, עת נאחזה במקומות בהם לא היתה מעולם ל'ועד האודיסאי' דריסת רגל¹³.

ב

ההמשכיות בין התנועה הציונית הרוסית לבין קודמתה, חיבת ציון, באה לידי ביטוי, לבד מבצורות הארגון, באימוץ מספר היבטים אידיאולוגיים משל ה'חובכים', אשר נגדו לעתים את רעיונותיו של הרצל. חילוקי דעות אידיאולוגיים בין המורשים לבין המנהיג מווינה בלטו כבר בוועידה הראשונה של הנהגת התנועה הציונית הרוסית בכאליסטוק (16-17 לנובמבר 1897)¹⁴. אולם באותה תקופה טושטשו והוקעה עוקצם. רעיונותיו הפראגמטיים של הרצל, אישיותו הכאריזמטית, הארגון שהקים ורישומו של הקונגרס הציוני הראשון; אלה בצד הצלחתה הראשונה של התנועה ברחבי 'תחום המושב', מנעו בשלב זה את החרפתם של חילוקי הדעות. אלו עתידים היו לבוא לידי ביטוי פומבי רק אחרי שנתיים, כאשר החלו להיווצר מתחים בין הרצל לבין המורשים הרוסים. תוכניותיו הטריטוריאליות הקשורות לקפריסין, לאל-עריש ובשלב מאוחר יותר – למזרח אפריקה ('אוגנדה'), יחד עם האכזבה מפעילותו מאז הקונגרס השלישי והרביעי, הפכו בהדרגה את חילוקי הדעות לקרע¹⁵.

ההבדלים האידיאולוגיים היסודיים בין הרצל לבין המורשים הרוסים נבעו בראש ובראשונה מתפיסתם המנוגדת ביחס למהות מדינת היהודים. על פי ברנשטיין-כהן, אוסישקין, צ'לנוב וחבריהם, לא תהווה מדינת היהודים רק פיתרון פונקציונאלי למצוקה החברתית, הכלכלית והתרבותית של היהודים, כפי שהציג זאת הרצל¹⁶, אלא גם פיתרון מקיף להוויה יהודית-רוחנית (או דתית): 'הציונות אינה רק הדרך להנצל ממצבנו החמרי הגרוע ממצבם של שאר העמים, כי אם הדרך היחידה להשתמרות העצמאות הלאומית ולהתפתחותה בעתיד'¹⁷. ניתן לומר, שהאידיאולוגיה המרכזית של הציונות הרוסית עמדה על סינטזה של רעיונות פינסקר, לילינבלום ומוהליבר (כשיסודות ממשנתו של אחד העם זכו בה להדגשה רבה), בתוספת ניואנסים הרצליאניים-מדיניים: 'מטרתנו – תחיית העם שלנו על ידי פעילות תרבותית ביסוד מרכז עצמאי לכל העם היהודי בארץ ישראל – ביסוד משפט הכלל¹⁸, כי 'ארץ ישראל היא המקום היחיד בכל כדור הארץ, שבו יוכל העם היהודי לשוב לחיות חיים לאומיים'¹⁹. כך יכלו ראשי הציונות הרוסית לטעון שאינם

13 על התפשטות התנועה הציונית ברחבי 'תחום המושב', ראה גולדשטיין, (לעיל, הערה 7), עמ' 215-231.

14 פרטים על 'כינוס ביאליסטוק', ראה: סיכום הכינוס (עברית), אצ"מ Z1-384. הסיכום נמצא שם, גם בתיקים A-24/5-1. דברי דפוס, 2/7/32 Z1-379. עוד השווה: ספר ברנשטיין כהן, תלאביב תש"ו, עמ' 124-123; מרדכי בן הלל הכהן, עולמי, ג, ירושלים תרפ"ו, עמ' 73-76; גולדשטיין (לעיל, הערה 7), עמ' 21-15.

15 השווה גולדשטיין, שם, עמ' 99 והלאה.

16 ת' הרצל, מדינת היהודים, בתוך: כל כתבי הרצל, א ולהלן: מדינת היהודים; תלאביב תשט"ו, עמ' 28-29.

17 ברנשטיין-כהן, בחזור מ'לשכת הרואר' (בערך מאי-יולי 1899; רוסית), אצ"מ Z1-378.

18 ברנשטיין-כהן בחזור מס' 4 מ'לשכת הרואר' (בערך ינואר 1898; רוסית), אצ"מ A-24/5-345.

19 י' צ'לנוב, ספר צ'לנוב, תלאביב תרצ"ו, עמ' 226. השווה גם: דער פריינד, גיליון 185, 1903/9(14).

רוצים את ה־Judenstaat 'ברוחו של הרצל'. מאחר שהדברים אמורים ב־Staat der Juden ולא במדינה שאליה נושאת היהדות את עיניה, חסר במדינה זאת (ההרצליאנית) 'הרצון העממי בעל ההכרה, שהגיע לידי התבגרות וחסרה ההכרה העצמית ההסטורית'. המדינה אליה צריכה לשאוף התנועה הציונית תהיה קרובה ברוחה 'לתורת משה ולחלק החי של התלמוד'²⁰. ארץ ישראל 'הנה טריטוריה אחת ויחידה אליה תשאף הציונות. לכל ארץ אחרת לא נסכים'²¹. 'ארץ קדשנו... הנה... הבסיס אשר יהיה לאבן הפינה לבנינו הגדול'²². יחד עם זאת, תהווה אותה חלקת ארץ גם פיתרון למצוקת הכלכלית של העם היהודי. מצוקה אשר ל־ברכי הרצל 'איש לא יכחד לה: בכל הארצות שהם יושבים בהן במספר ניכר, שם הם נרדפים, פחות או יותר'²³. 'מצב עמנו הולך ורע מיום ליום מקורות פרנסתו הולכים ודלים... ועל כן עלינו לתת למפעלנו הגדול ידיים למען המציא לאמללי עמנו תרופה ולכל עמנו תקומה...'²⁴. דיאגנוזה הרצליאנית זאת התקבלה במלואה על ידי ראשי התנועה הרוסים: שורש הרע למצבם של היהודים טמון בהיותם 'יסוד זר ורחוק'²⁵ בקרב העמים, באי השתלבותם בסביבתם ובאנטישמיות החבויה בכל מקום²⁶.

לעומת זאת, נבדלו הרצל וראשי הציונות הרוסית באופן ברור בהתוויית דרך הפיתרון הציוני. הרצל ראה במנהיגות מכשיר עיקרי להובלת העם היהודי אל הטריטוריה שלו. 'חברת היהודים', 'אגודת היהודים' ואף 'החבורות המקומיות' הינם ארגונים אליטיסטיים אשר 'כוונו', ידריכו ו'יביאו' את העם היהודי לארץ ישראל²⁷. מרבית המורשים והעסקנים הציונים הרוסים ראו את התנועה הציונית כתנועה עממית־סטיכית, אשר תתפתח בהדרגה על ידי 'הכשרת לבבות' העם. הם קיבלו בעניין זה את דרכו של אחד העם: 'הכשרת הלבבות' הנה מתפקידה העיקריים של התנועה – בגלות! 'בתקופתנו המטריאליסטית – אין מקום לאמונה בניסים'. לפיכך יש צורך, בנוסף למוסדות הארגוניים הכלליים, גם במוסדות תרבותיים אשר יובילו ל'הכשרה' זאת. מוסדות אלה יחידו 'לבב העם' את ההכרה בנחיצות התנועה ואת מטרותיה הכלליות והרוחניות, ובכך 'תיוצר' 'ההכרה לשאיפות הציוניות'²⁸.

חילוקי הדעות בשאלת 'ההדרכה' ו'ההכשרה' של ההמונים בין הרצל לבין המורשים הרוסים, הובילו לוויכוחים שנסבו על היבטים ארגוניים־מעשיים של פעילות התנועה. הרצל ציפה שהמשא ומתן הדיפלומטי – בדומה למגעים הפוליטיים והמדיניים – יעשה על ידי 'החברה היהודית',

20 ברנשטיין־כהן לאחד העם, 1(13)/12/98, ארכיון אחד העם, נמצא גם בספר ברנשטיין־כהן (לעיל, הערה 14). עמ' 233-234.

21 ברנשטיין־כהן בחזון מס' 12 מ'לשכת הדואר' (פברואר 1901; רוסית), אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32-A-2.

22 ברנשטיין־כהן, בחזון מ'לשכת הדואר' (אפריל 1899; עברית), אצ"מ 24-8/87-A.

23 הרצל, מדינת היהודים (לעיל, הערה 16), עמ' 28.

24 ברנשטיין־כהן, בחזון מס' 9 מ'לשכת הדואר' (בדרך מאי־יולי 1899; רוסית), אצ"מ Z1-378.

25 י' צ'לנוב (לעיל, הערה 19), עמ' 212.

26 שם, עמ' 213.

27 השווה: הרצל, מדינת היהודים (לעיל, הערה 16), עמ' 72-37.

28 ברנשטיין־כהן להרצל, 18(30)/12/1898 (גרמנית), אצ"מ Z1-323. השווה גם מערכת 'ההוראות' שנתן

ברנשטיין־כהן דרך 'לשכת הדואר' אחרי הקונגרס הציוני השני (רוסית), אצ"מ A-24/8-255.

דהיינו על ידי הוועד הפועל הציוני, או באמצעות פעילותו שלו. הפיתרון הסופי יושג בעזרת מתן כספם של גבירים יהודים. הכסף יפתח ליהודים את שערי ארץ ישראל. ברנשטיין כהן וחבריו רחו גישה זאת. לדעתם, הצורך בפיתרון 'בעיית היהודים' יתעורר בעקבות רצונותיהם ומאוויהם הלאומיים התקיפים של היהודים בכל ארץ וארץ ולחצם של היהודים על אומות העולם. לחץ זה יביא ל'רחיפה גדולה... אותו רצון שחולל נפלאות בעבר יתגלה שוב באותה צורה ויכריח את הדפלומטים לשים לב לתביעתנו'²⁹. עם זאת, לא היתה מחלוקת בין הצדדים לגבי חשיבותה של הפעילות הדיפלומטית, והם ראו את 'העבודה המדינית והדיפלומטית הכרחית וחשובה במידה שאין למעלה הימנה'³⁰. ברם, פעילות דיפלומטית זאת, לידם של המורשים הרוסים, נועדה להכשיר את הקרקע ולעזור לפעילות הכללייהודית. מכל מקום, ראשי התנועה הציונית ברוסיה הסכימו עם נוסחותיו של המנהיג מווינה בדבר פעילות גלויה ונרחבת של התנועה הציונית, שנועדה להמריץ הליכים דיפלומטיים. אחרי שנוכחו המורשים הרוסים שהשלטונות רואים בעין אוהדת את פעילות התנועה, הם קיבלו כטקטיקה מקובלת גם את הנוסח ההרצליאני לפעילות: לא עוד פעילות שקטה ומוצנעת, הנובעת מחשש מה יאמרו השלטונות והגויים, אלא פעילות נרחבת וגלויה, למען יראו הכל ויווכחו בקיומה של התנועה. קונגרסים וועידות בנוסח ההרצליאני וועידות וכינוסים בנוסח הרוסי, הם דרכי הפעילות החדשה שהתקבלו על ידי הציונים הרוסים, אשר היו אמורים לתת תוקף פומבייהרתי לדרישות הציוניות. אם בשאלות אידיאולוגיות או ארגוניות שונות ניתן היה לעקוף את חילוקי הדעות ולהימנע מהתנגשות, הרי בנקודה מרכזית אחת – ההתיישבות בארץ ישראל – היתה המחלוקת קשה ולמעשה בלתי ניתנת לאיחוי.

לדעת ראשי התנועה הציונית ההתיישבות הינה 'העבודה המועילה לציונות'. לפיכך יש צורך 'להפיץ בעם ידיעות על דבר פלסטינה. צריך להפיץ חוברות וקונטרסים לכונן נשפי קריאה... לעבור בהתאמצות לטובת יצירת הקרן הקיימת לגאולת הארץ, עד העת אשר נקבל את הצ'רטר המקווה, צריך לעבוד בעזרת האמצעים והדרכים הישנות'³¹. מרבית המורשים הרוסים החזיקו בדעה זו³². לעומת זאת ראה הרצל בהכרת אומות העולם או בקבלת צ'רטר תנאי הכרחי, הקודם לכל יוזמה מעשית בארץ ישראל. יתר על כן, הציונים הרוסים לא די שראו ב'מכונה החדשה' (הציונות) שהומצאה על ידי הרצל מכשיר מועיל להשגת מטרותיה של חיתת-ציון, אלא היו

29 חזון מ'לשכת הדואר' (בערך מאי-יולי 1899; רוסית), אצ"מ 21-378.

30 מ' אוסישקין, 'הפרוגרמה שלנו', בתוך: ספר אוסישקין, ירושלים תרצ"ה, עמ' 103.

31 דברי צ'לנוב בשיבה השתי-עשרה של כינוס 'הוועד האודיסאי', שנתפרסם בהמליץ, אוקטובר 1903. לעומת דעה זאת הביע צ'לנוב במקום אחר (חזון מורשה מוסקבה מס' 4, 16/29/1903 [רוסית], אצ"מ 393-21) את התנגדותו ל'גיחות הקטנות נוסח חובבי ציון'. את הסתירה בין שתי התבטאויות אלה קשה ליישב, אך דומה שדבריו הראשונים מייצגים ביתר נאמנות את עמדתו.

32 מספר מורשים, ובראשם ברנשטיין כהן, קיבלו בתקופה הראשונה לקיום התנועה את דרכו של הרצל בעניין ההתיישבות המעשית בארץ ישראל (השווה לדוגמה: חזון מס' 7 מ'לשכת הדואר' [פברואר? 1898; רוסית], אצ"מ 24-5-347). ברם, מרביתם שינו את דעתם כעבור זמן קצר והצטרפו למחנה של אוסישקין וחבריו (השווה לעיל). ברנשטיין כהן שינה את דעתו בסביבות ספטמבר 1898. השווה מערכת 'ההוראות' שהעבירה 'לשכת הדואר' אחרי הקונגרס הציוני השני (רוסית), אצ"מ 24-8-225.

ביניהם אחרים, כאוסישקין, אשר ראו ב"ישוב הממשי" ובהרחבתו, עוד קודם לקבלת הצ'רטר, דרך אפשרית יחידה לרכוש את לב העם היהודי לרעיון הציוני.³³

אנו חייבים לגשת מייד לקנות ארמה בארץ ישראל. גאולת הארץ דינה שתעשה לנו סיסמה בזמן הזה. שהרי אין לך כל טפח וטפח של קרקע בארץ ישראל שאין לו שעה ושלא נוכל להנות ממנו טובה כל שהיא לעתיד לבוא. אם לתכלית אחת ואם לאחזרת.³⁴

פער העמדות בין הרצל לבין ציוני רוסיה בנקודה זאת היה מכריע. הרצל התנגד בכל תוקף להמשך 'ההסתנות' ה'חיבת-ציונית'. זאת מן ההכרח ש'סופה יהיה רע תמיד', שכן ב'הנהגה עליה בלי השגה מוקדמת של ההנחות המשפטיות לכך, בא תמיד הרגע בו סוגרת הממשלה, בלחץ האוכלוסיה המרגישה עצמה בסכנה – עליה נוספת של יהודים. היציאה יהיה לה איפוא טעם רק אז, אם יסודה הוא ריבונותנו המובטחת'.³⁵ לעומתו ראו הציונים הרוסים את ההתיישבות כחלק בלתי נפרד מהאידיאה הציונית העכשווית. יותר מכך, למרות שה'ועד האודיסאי' היה ארגון נפרד, הרי פעילותו ומטרותיו נעשו במשך הזמן – בעיקר משנת 1901 ואילך – חלק בלתי נפרד כמעט מההווה הציונית הרוסית. שלושה חודשים אחרי הקונגרס הציוני הראשון התקבלה החלטה פה אחד בקרב ראשי התנועה הציונית הרוסית שהתכנסו בביאליסטוק, ש'העבודה לטובת הקולוניות בארץ הקודש מתאמת להפרוגרמה של הקונגרס בבאול וכי חובת הציונים היא לעזור להצלחת העבודה הזאת'. החלטות באותה רוח התקבלו מדי פעם בכינוסים השונים של ראשי התנועה. בוועידת מינסק הוגדרה הפעילות ההתיישבותית של 'הוועד האודיסאי' כחלק בלתי נפרד מהפעילות הציונית. שני הגופים יזמו פעולות (כגון משלחת שהגיעה לפאריס לשיחות על עתיד הפועלים בארץ ישראל עם ראשי ייק"א והברון או הקמת 'גאולה'), שהיו בניגוד לרוחו ולמשנתו של הרצל.

ג

כאמור, היתה 'לשכת הדואר' בקישינב אחראית למעשה על פעילותה והתפתחותה של התנועה הציונית הרוסית. ברם, פעילותם האינטנסיבית של ברנשטיין-כהן ו'לשכתו' הביאו בשנים הראשונות לקיומה ליצירת אופוזיציה, אשר גרמה בסופו של דבר להדחתו של ראש הלשכה. לאותה אופוזיציה הצטרפו אישים וגופים שונים, שנתאחדו על ידי הרצון להדיח את ברנשטיין-כהן

33 אוסישקין לחברי הוועד הפועל הציוני, 3(16)3/1900 (עברית), אצ"מ Z1-276. שלוש שנים אחרי ששלח מכתב זה התקבלה פורמאלית דעתו בוועידת חרקוב על ידי מרבית המורשים הרוסים. השווה: 'החלטות חרקוב', הצפה, גיליון 195, 3/9/1903; ווסחור, גיליון 28, 9(22)/1/1904.

34 אוסישקין, הפרוגרמה שלנו (לעיל, הערה 30), עמ' 117. דעה זאת הביע אוסישקין גם קודם לכן. מיד אחרי הקונגרס הציוני הראשון דרש במפגיע מהוועד הפועל בווינה לפתוח משרד ציוני בקושטא: 'זה נראה לי דבר ראשוני וחשוב ביותר' (מכתבו לוועד הפועל 9[21]9/97 [גרמנית], אצ"מ Z1-270).

35 מצוטט בתוך: א' ביין, הרצל – ביוגרפיה, תל-אביב תשכ"א, עמ' 129. והשווה הסבריו של ביין שם.

מתפקידו. אישיותו הקונטרברסאלית, אשר תבעה לעצמה סמכויות נוספות חרשות לבקרים; החשש הגובר והולך של ציונים מליטה ובלורוסיה, שאליהם הצטרפו פעילים מערים מרכזיות בפולין, מהשתלטות האידיאולוגיה ה'דרומית' ('קולטוריסטית' כהגדרתם), שברנשטיין כהן סימל אותה יותר מכל; והעימות המחריף בין מנהל 'לשכת הדואר' לבין הרצל, היו מהגורמים העיקריים שחברו יחדיו להרחתו.

חברי הוועד הפועל בווינה, בהנהגת הרצל, התייחסו תחילה בשוויון נפש לעמדת הכוח שיצר ברנשטיין כהן. לדירם היה מפעילה של התנועה הרוסית ותו לא. הם אף לא נתנו את הדעת על כך שהחוזרים מטעמם, שנועדו להלכה לפקח על פעילות המורשים, איבדו תוך זמן קצר חלק ניכר מחשיבותם. מנהל 'לשכת הדואר', לעומת זאת, ביטא מלכתחילה (למחרת הקונגרס הציוני הראשון, וביתר-תוקף אחרי הקונגרס השני) עמדה בוטה ושוללנית ביחס למדיניותו של הרצל. החרו החזיקו אחריו כמה מעמיתיו ה'דרומיים'. הוא טען נגד מעשה זה או זה של ראש ההסתדרות הציונית, שהיה מנוגד לדעתו לאינטרסים של הציונות הרוסית. כן מתח מנהל 'לשכת הדואר' ביקורת נוקבת על יחסו הכללי ל'ציונים המזרחים' ועל 'התחנפותו האופורטוניסטית לרבנים ועשירים', על תוכניותיו הדיפלומטיות, על טיפולו בשאלת הבנק, ועוד³⁶. אחרי הקונגרס הציוני הרביעי התחילו הרצל ועמיתיו להתייחס לברנשטיין כהן בחומרה יתרה. הם הבינו שצבירת הכוח בידיו של ראש 'לשכת הדואר', לאור חשיבותם הגדלה והולכת של ציוני רוסיה בתנועה (העולמית), עשויה ליצור גורם אופוזיציוני רב עוצמה שיתחרה עם המרכז בווינה. רגשי הטינה וההתנגדות שחשו מורשים רוסים אחרים ובראשם יסינובסקי, מאנדלשטאם ורבינוביץ, כלפי פעולותיו של ברנשטיין כהן, והצטרפותו של הרצל למקהלה זאת, הביאו איפוא לסילוקו מן הדרך. בעקבות השמעתה של ביקורת נוקבת מצד מספר מורשים על מדיניות 'הלשכה' וניסיונות שונים

36 לביקורת שמתח ברנשטיין כהן על הרצל, ראה לדוגמה: מכתבו לוועד הפועל בווינה (בערך יוני 1899; גרמנית), אצ"מ A/26/3; חזר מס' 4 מ'לשכת הדואר' (אוקטובר 1899; עברית), אצ"מ A-24/9/4-309; חזר מס' 8 מ'לשכת הדואר' (ינואר 1900; רוסית), אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32, או חזר כא מ'לשכת הדואר' (מאי 1900; עברית), אצ"מ A-24/5-8/807, וכד'. ביקורתו על הרצל, על ההנהגה הציונית בווינה ועל הנהלת הבנק בוטאה בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, בחזר שהוצא כאוגוסט 1901: "... אגודות רבות שואלות את הלשכה, כמוסד מרכזי של הציונות. על אמיתות הידיעות בעתונות על הצלחותיו של הרצל, הבנק וכו', אני חייב לדאבונני לקבוע את העובדה, שהבנק אינו מתחשב לגמרי ב"לשכת הדואר" כמוסד המרכזי של ציוני רוסיה ואנו דורשים ומשיגים כמעט בכח או באיום את הידיעות הקלושות, שאנו מוסרים באופן ארעי לאגודות. במקרה זה לוקח הבנק דוגמה מהוועד הפועל בווינה, שגם הוא פונה אלינו ומתחשב בנו רק כשהוא זקוק לכסף..." (חזר יח מ'לשכת הדואר', כב אב תרס"א, אצ"מ HV/A3). בעקבות חזר זה החלה חליפת מכתבים חריפה בין הרצל לברנשטיין כהן. הרצל כתב לוועד הפועל המורחב מכתב זועם (המכתב מיום 23/8/1901 [גרמנית], אצ"מ Z1-210). השווה מכתבי ברנשטיין כהן להרצל, 5/(187/1901, 9/7(1/8)/1901 (גרמנית), אצ"מ Z1-233; מכתב הרצל לברנשטיין כהן, 6/8/1901 (גרמנית), אצ"מ Z1-180. העימות בין הרצל וברנשטיין כהן נמשך בישיבת הוועד הפועל המורחב (9-10/11/1903), שם נאמרו דברים חריפים במיוחד (ראה הפרוטוקול באצ"מ Z1-191, והסתיים בסילוקו של ברנשטיין כהן, עת התערב הרצל בנעשה.

לכזר את סמכויותיה³⁷, התקבלה החלטה באסיפת המורשים שהתקיימה בקיב (1900/1-6/4), להעביר את הסמכות להתכתבות מ'לשכת הדואר' לידי המורשים. החלטה נוספת ביטלה את זכותו של מנהל הלשכה לכתוב 'מכתבים' בעלי אופי אידיאולוגי ופרוגראמאטי³⁸. החלטה זאת נישלה לזמן קצר את ברנשטיין כהן מאחת מעמדות הכוח המרכזיות שיצר לעצמו – התוויית מגמות ותכניה של העבודה הציונית ברוסיה, והשאירה בידו רק את המשימה האדמיניסטרטיבית של ניהול הקשר עם המורשים. ברם, מעמדו בתנועה הציונית הרוסית כאותו פרק זמן היה עדיין איתן. איומיו, ש'אם סמכויותיו ינטלו ממנו' הוא יתפטר לחלוטין מתפקידיו³⁹, הביאו לכך, שבאסיפה המוקדמת של ציוני רוסיה לפני הקונגרס הציוני הרביעי אושרו סמכויותיו מחדש (כרוכ קטן – 40/36:42).

מחציתה הראשונה של השנה הרביעית לכהונתו של ברנשטיין כהן כמנהל 'לשכת הדואר' עברה בשלווה יחסית. מלבד התבטאויות שוללניות שהשמיעו חוגים אורתודוקסיים שונים⁴¹, היו הכל עסוקים במשלחת לפאריס וסיכוייה⁴². ברם, דומה שמאו הקונגרס הציוני הרביעי הלך מעמדו ונחלש. ניסיונות הקרסום בסמכויותיו בשנתיים הקודמות נתנו אותותיהם ביחסם של המורשים והאגודות אליו וביחסו שלו אל תפקידו. ביקורתו החוזרת ונשנית על הרצל, על הוועד הפועל הציוני ועל הנהלת הבנק, בגין יחסם הבלתי נאות (בלשון המעטה) לציוני רוסיה, ויציאתו הברוטאלית של המנהיג מווינה נגדו, יחד עם גישתם הבלתי אוהדת של חלק מעמיתיו⁴³ – הביאוהו להגיש את התפטרותו הסופית⁴⁴. הפעם נתקבלה התפטרותו בלא התנגדות. התנגדות

- 37 יסינובסקי היה הראשון שביקש לרוקן את סמכויות 'לשכת הדואר' מתוכנו. הוא טען בתוקף, שמורשי הקונגרס רשאים לנהל תכתובת עצמאית לחלוטין ול'לשכת הדואר' לא נועדה אלא לנוחותם, ויעודה הוא איפוא טכני בלבד. השווה חזר מס' 3 למורשים מ'לשכת הדואר' (בערך נובמבר 1899; רוסית). אצ"מ A-24 11-1/11; חזר מס' 4 למורשים מ'לשכת הדואר', 29/11(10/12)/1899 (רוסית). אצ"מ Z1-378.
- 38 על החלטות כינוס המורשים בקיב, ראה: הנוסח הרוסי – חזר מס' 9 מ'לשכת הדואר' (בערך פברואר 1902), אצ"מ Z1-379; הנוסח העברי – חזר יג מ'לשכת הדואר', אדר תרס"א, אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32.
- 39 השווה המליץ, גיליון 167, 27/7(9/8)1900, חזר לחברים מ'לשכת הדואר', מס' 24 (רוסית). אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32.
- 40 החלטות הוועידה המוקדמת של ציוני רוסיה לפני הקונגרס הציוני הרביעי, ראה: מכתב ברנשטיין כהן למוצקין 20/8(3/9)1900, (רוסית), אצ"מ A/126/21.
- 41 השווה: חזר מס' 6 מסופצק (רבינוביץ), כו אלול תרס"א, אצ"מ Z1-394. הערות י' סלוצקי, 'מרכז המכתבים', בתוך: המליץ, גיליון 267, 2(15)/12/1901; י' ניסנבום ('איש יהודי'), המליץ, גיליון 6-7, 8-9(21-22)/1/1902.
- 42 בכינוס המורשים באורסה אשר מטרתו היתה, בין השאר, לדון בשאלת הפועלים ובארגון המשלחת לפאריס (1901/2-25/2-12/9), הועלה עניין 'לשכת הדואר' רק על ידי חוגי האורתודוקסיה. ברוך למשל טען, ש'הפעם הכואב ביותר של תנועתנו הנו הארגון הלקוי של התנועה... אין לנו ארגון, יש לנו תהו ובהו', חזר מס' 13 מ'לשכת הדואר', 20/2(6/3)/1901 (רוסית), אצ"מ Z1-378.
- 43 'כרכוריו של כהן ברנשטיין העציבו אמנם את רוחי מאר, אבל אין לך לחשוב את הדבר לרציני ביותר מפני שכלל וכלל אין לו אותה חשיבות בכדי שיגרור אחריו איזה תוצאות מעציבות. כבר רגילים אנחנו בחוסר הטאקט של ברנשטיין כהן והחלק המתון של אנשי שלומנו אינו משגיח הרבה אחרי חזרי הביקורת שהוא שולח', מנרלשטאם להרצל, 14(27)8/1901, בתוך: העולם, נג, 8/9/1938.
- 44 ברנשטיין כהן הגיש את התפטרותו בספטמבר 1901. חבריו המורשים ביקשו שימשיך בתפקידו עד הקונגרס

חזיתית נוספת עם הרצל סתמה את הגולל על פעילותו של ברנשטיין כהנהל 'לשכת הדואר'⁴⁵. בקונגרס הציוני החמישי הודח למעשה מניהול 'הלשכה', בהתערבותו הישירה של מנהיג ההסתדרות הציונית⁴⁶. תפקידו הועבר לויקטור יעקובסון, מורשה פחות נמרץ, אפור יותר בכישורונותיו ומתון בשאיפותיו ובגישתו לפעילות בתנועה הציונית. במבט לאחור ניתן לראות בהדחתו של ברנשטיין כהנהל משום גמול אכזרי למדי על פועלו של האיש. בתוך ארבע שנים יצר הרופא מקשיב מנגנון לתנועה אשר התחזקה וגדלה. הפעילות הציונית נעשתה בזכותו לכלי המסוגל לתת גם תשובות חברתיות-תרבותיות לטווח קצר. 'לשכת הדואר' פעלה ליצירת מערכת אשר אפשר היה באמצעותה להתגבר על המכשולים הטכניים שהעמידו מרחביה העצומים של האימפריה הצארית, ואף לגבש תנועה בעלת מגמות פחות-איריות ברורות. כאשר התקרבה התנועה לשיא פעילותה ונסתמנו אותות ראשונים להצלחתה בקרב האינטליגנציה מחד גיסא, ובקרב האורתודוקסיה מאידך גיסא – שתי קבוצות אשר עד אותה עת לא היטו לה אוו, הודח האיש שהיה בין האדריכלים החשובים של התפתחות מרשימה זו.

ואולם, בדעבד נראה שהדחתו של ברנשטיין כהנהל היתה בלתי נמנעת: אישיותו הנמרצת והבלתי כאריזמאטית; השימוש הבלתי זהיר בעמדת הכוח שביסס לעצמו, בלא שעמדו מאחוריו כוחות מספיקים; גישתו הבלתי מתפשרת שהביאה אותו לעימות נוקב עם האורתודוקסיה⁴⁷, עם המרכז בווינה, עם המנגנון 'הישן' של 'הוועד האודיסאי'⁴⁸ ואף עם חבריו המורשים – כל אלה השמיטו את הקרקע מתחת רגליו של איש נמרץ ורב פעלים זה.

- הציוני החמישי, שנועד לרצמבר 1901. חוזר כ' מ'לשכת הדואר', חול המועד סוכות תרס"ב, אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32; חוזר כב מ'לשכת הדואר' (נובמבר 1901; עברית), אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32.
- 45 השווה לדוגמה: דיווחיו של משה קליימן לפני כינוס הוועידה המוקדמת של ציוני רוסיה בקונגרס הציוני החמישי, שהחליטה על ההדחה ('התפטרות'), המליץ, גיליון 368, 12/1901/3(16).
- 46 בכינוס המוקדם של ציוני רוסיה בקונגרס הציוני החמישי, התפטר ברנשטיין כהנהל מכל תפקידיו כמנהל 'לשכת הדואר'. זאת אחרי שראה את ההתנגדות הסוערת שקמה לו מצד החשובים במנהיגי התנועה ברוסיה, כגון: אוסישקין (ברנשטיין כהנהל) מוציא הודעות לא נכונות, 'מעורר ספקנות', 'חוסר משמעות', ברוק ('בכל העת הרגיש כאילו הוא אחוז באסורים עליידי הדיקטטורה של ברנשטיין כהנהל'), ואפילו אדם מתון כצ'לנוב ('לא עלה בידי ברנשטיין כהנהל את מרכז הפוסטא'). לאור התערבותו של הרצל נגר מנהל 'לשכת הדואר' לא העזו אפילו תומכיו המובהקים לצאת להגנתו. דיווח על ועידה זאת, ראה: המליץ, גיליון 284-281 (31/12/1901-3/1/1902), 18-21/12/1901. ביומנו כתב הרצל על ברנשטיין כהנהל (בקונגרס הציוני החמישי): ביטלתי לו מלאכתו של 'מרכז הדואר' (בתוך יומן הרצל, ג. ירושלים תש"ך, עמ' 71).
- 47 כבר עמדנו לעיל על העימות בין ברנשטיין כהנהל לבין האורתודוקסים בתנועה. תרומתם של האורתודוקסים התעוררה במיוחד נגד אחד החוזרים שהפיצה 'לשכת הדואר' (אוקטובר 1899 [עברית], אצ"מ, A-24/309-4/9), בו האשים מנהלה את הרבנים בכך ש'עוד לא חדלו ומוסיפים לבדוק בחורים ובמסדרונות ולנקר באשפה ולמען מצוא תואנות'. אמנם הוא התנצל במקצת על עלבונות אלה (חוזר ו' מ'לשכת הדואר' [נובמבר-דצמבר 1899; עברית], אצ"מ A-24/9/4/311), אולם הדבר לא נסלח לו. סלוצקי קרא לציונים ברוסיה למרוד ב'מרכז הדואר' (חוזר מס' 10 מ'לשכת הדואר' [בערך מרץ 1900; רוסית], אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32), וברוק קרא לו לחדול מעבודתו (חוזר מס' 3 מהומל [בערך ינואר-פברואר 1900; רוסית], אצ"מ Z1-390). ואפילו צ'לנוב המתון מתח עליו ביקורת (במכתבו לוועד הפועל הציוני, 21/5/2/6/1899 [גרמנית], אצ"מ Z1-275), ורמז נגד 'פעולתם האטאיסטית, והאנטיאורתודוקסית של ציונים אחרים'.
- 48 במכתב יג מ'לשכת הדואר' (פברואר 1900; [עברית], אצ"מ Z1-379) יצא ברנשטיין כהנהל בקצף רב נגד אי פעילותו של 'הוועד האודיסאי', והטיל ספק בנחיצותו. הוא עורר עליו בכך את זעמם של 'חובבי ציון' רבים.

בשם החדש – 'הלשכה לאינפורמציה' – שניתן למרכז תיאום הפעולות הציוניות ברוסיה, אין לראות עניין פורמאלי בלבד. אופיה של 'הלשכה לאינפורמציה' היה שונה במידה רבה מזה של קודמתה – 'לשכת הדואר'. 'הלשכה' החדשה התמקדה במלאכת התיאום האדמיניסטרטיבי בין המורשים⁴⁹. היא דאגה להביא לידיעת המורשים המפוזרים את התמונה הכוללת של הפעולות הציוניות ברחבי רוסיה; כל מורשה נהג לדווח ללשכה על הנעשה במחוזו, וראש הלשכה היה מרכז את הנתונים ומוסרם לשאר המורשים. בנוסף למלאכת עֶדְפוֹן זו טיפלה ה'לשכה' בהצעות שונות הקשורות לפעילות הכללית, שהועברו בנפרד על ידי המורשים. קיצורו של דבר, פעילות ה'הלשכה לאינפורמציה' נצטמצמה להעברת מידע בלבד וניטלה ממנה הסמכות לעצב מדיניות או לעסוק בהטפה אידיאולוגית. תפקיד זה נכלל עתה בתחום סמכותם של המורשים הרוסים עצמם. אמנם הוכרו על 'ועד' שיורכב ממורשים, בו 'יידונו כל השאלות הכלליות הנוגעות לציונות הרוסית'⁵⁰, אולם ההחלטה לא הוצאה מעולם אל הפועל. כל מורשה היה שליט כמעט בלעדי בממלכתו. הוא הורה לאגודותיו כיצד ובאיזה אופן לפעול⁵¹, ואף התווה פיתרונות לשאלות אידיאולוגיות שהתעוררו⁵². המורשים הציונים שריכוזו עתה בידיהם סמכויות חדשות עמדו על עצמאותם בתוקף קנאי כמעט⁵³. הם הקיפו עצמם בעוזרים רבים ככל האפשר⁵⁴, ודאגו שהאגודות

השווה תגובת אנשי וילנה שתבעו בתוקף את התנצלותו של ברנשטיין כהן (בתוך: וילנה הציונית ועסקניה [לעיל, הערה 9], עמ' 92-93), או תגובת לילנבלום (המליץ, גיליון 1, 2[14/1/1900].

השווה: דר"ח יעקובסון למורשים, 1(14)/1/1902 (רוסית), אצ"מ Z1-380.

50 שם.

51 ההוראות לפעילים ניתנו על ידי חוזרים מיוחדים. השווה לדוגמה, ההסברים שמסר אוסישקין לפעילי גלילו (חוזר מס' 1 מיקטרינוסלב, 1(14)/1/1902 [רוסית], אצ"מ Z1-383); החוזר ששלח יעקובסון לפעילי גלילו (חוזר מס' 1 לגליל סימפרופול [ינואר 1902; רוסית], אצ"מ Z1-386); חוזר יסינובסקי לפעילי גלילו (חוזר מס' 1 לגליל ורשה [ינואר 1902; רוסית], אצ"מ Z1-387). בצדם של 'הלשכה לאינפורמציה' והמורשים פעלו מספר ועדות, כמו 'ועדת הארגון' שהוקמה אחרי ועידת מינסק, או 'ועדת התרבות' (ראה דוגמה לפעילותה בפרוטוקול שיצא מטעמה, 28/2[13/3/1902, אצ"מ Z1-280). ברם, לוועדות אלה לא היו תפקידים אופראטיביים; הן נועדו ליעוץ בלבד.

52 השווה לדוגמה: חוזר מאת שטיין וטיומקין, 3(16)/5/1902 (רוסית), אצ"מ, דברי דפוס, 2/7/32; הוראות 'העבודה הרוחנית' של מורשה איזור וילנה (י"ל גולדברג), בחוזר הראשון שהפיק [ינואר 1902 [רוסית], אצ"מ A-24/6-3/297; חוזר מקייב, אדר תרס"ב, אצ"מ A-24/16-5.

53 בשאפם לחופש מרבי קיבלו המורשים החלטה, לפיה יגבש כל 'מרכז' (דהיינו כל מורשה) תקנון עצמאי. לכך מזה שהתקנון צריך להיות 'מושתת על תוכנית באול, אין שום הגבלה לגבי מהותו ותוכנו' (חוזר לחברים מס' 1 ממורשה גליל יליסוטגראד, ינואר 1902 [רוסית], אצ"מ Z1-395). היינו, כל מורשה היה זכאי לקבוע את הכללים הנוגעים לפעילות הציונית שבאזורו. צ'לנוב ציין את עובדת התרחבותו של תפקיד המורשה כ'עבודה הרורשת השקעה הרבה יותר גדולה מקורם' (חוזר מס' 1 ממורשה גליל מוסקבה [ינואר 1901; רוסית], אצ"מ A-24/10-3/296). בגלילות מסוימים, כמו אלה שתחת פיקוחם של אוסישקין, ברוק, יעקובסון ואחרים, הונהגו חוקים פנימיים שאיפשרו הוצאת פעילים מהאגודות. 'אוישישקין הנהיג משמעת צבאית בגלילו: אינו מרשה לאגודות לסטות מן המטרות הבלתי אמצעיות של הציונות. הוא מוציא אפילו מן ההסתדרות הציונית אגודות וחברים לא מתאימים', ווסחוד, גיליון 35, 1902.

54 יסינובסקי לדוגמה, לקח שישה עוזרים (חוזר מס' 1 ממורשה גליל ורשה [ינואר 1902; רוסית], אצ"מ Z1-387, טיומקין – ארבעה (חוזר מיליסוטגראד [אוגוסט 1901; רוסית], אצ"מ Z1-395) וצ'לנוב – ארבעה (חוזר מס' 10 ממורשה גליל מוסקבה 27/3(9/4)/1903 [רוסית], אצ"מ Z1-393).

המצויות תחת פיקוחם תבואנה בדבריים איתם בלבד: 'שימו נא לב חברים יקרים – קרא המורשה מוורשה – עתה אין לנו מרכז פוסטא! עליכם לפנות בכל דבר רק אלי'.

אחרי תקופה קצרה של פעילות 'הלשכה לאינפורמציה' נתברר לכל, שהפעילות הציונית הכללית איננה יכולה להימשך בצורה זאת. יעקובסון עשה אמנם מלאכתו נאמנה והמורשים היו שבעי רצון מעבודתו, אולם חסרונם של גוף מרכזי, שינהל ישירות את כלל האגודות הציוניות ברוסיה ויתווה מדיניות ארגונית-אידאולוגית, היה מורגש.⁵⁵ יעקובסון עצמו, משך כל שנות קיומה של 'הלשכה לאינפורמציה' (דצמבר 1901-אוגוסט 1903), ראה את עבודתו כ'ארעית' ו'זמנית'.⁵⁷ ברם, כל ניסיון ליוזמה ארגונית חדשה – אם מטעמם של אחדים מן המורשים⁵⁸, ואם מטעמן של ועדות שפעלו בצד הלשכה, דוגמת זו שניהל ברנשטיין-כהן – הרתיע מורשים רבים.⁵⁹ הם העדיפו אוטונומיה מלאה בלא כפיפות להנחיותיו של גוף צנטראליסטי. כתוצאה מכך לא נוצרה הסכמה בין המורשים בנוגע לארגון מחדש של התנועה, ויעקובסון התבקש מדי פעם להמשיך בתפקידו.⁶⁰

- 55 חוזר מס' 1 מוורשה (ינואר 1902; רוסית), אצ"מ Z1-387.
- 56 יעקובסון טען (במכתבו לגולדברג), כי 'עד שלא יהיה לנו מרכז בעל אפשרויות רחבות, תמיד יהיה לנו אי סדר' (המכתב מיום 30/7/13/8/1902 [רוסית], אצ"מ A-9/126-132). בלקובסקי העיר בחוזר לאגודותיו (מיום 22/5/4/6/1902 [רוסית], אצ"מ A/171/20), שחיסולה של 'לשכת הדואר' הביא לתוצאות רעות לא רק לאגודות, אלא אפילו למורשים, שאינם יודעים מאומה על חיי האגודות הנמצאות מחוץ למחוזם. באותו חוזר טען, שחיסולה של 'לשכת הדואר' הינו 'מכה קשה לארגון הציוני ברוסיה'. באסיפת גליל וולגה טענו 'צעירים רבים' כי 'ביטול מרכז המכתבים הביא נזק רב לאגודות' (המליץ, גלילון 155, 14/27/7/1902).
- 57 כבר בכינוס המורשים אחרי הקונגרס הציוני החמישי, שהחליט על הקמת 'הלשכה לאינפורמציה', דרש יעקובסון בתוקף לראות את ההחלטה כ'זמנית' בלבד: 'להשתדל בעתיד הקרוב לארגן כינוס כלל-רוסי ציוני בו ידונו שאלות הארגון של התנועה הציונית הרוסית'. השווה: דו"ח למורשים מס' 1 מ'הלשכה לאינפורמציה', 1(14)/1/1902 (רוסית), אצ"מ Z1-380.
- 58 מלבד יעקובסון, שהיה פעיל מאוד לשינוי אותו מצב 'זמני' (השווה הערה קודמת, מכתבו לגולדברג, 7/20/3/1902, אצ"מ A-9/126-132), היו עוד מספר מורשים אשר ביקשו לעשות שינויים ארגוניים בתנועה. הבלטים ביניהם היו אוסישקין וסינובסקי. אוסישקין העלה הצעות ראדיקאליות לארגון מחדש של התנועה הציונית, בחוזריו ובוועידת מינסק. רעיונות אלה פותחו לתיאוריה מקיפה במחברתו 'הפרוגרמה שלנו'. ראה הצעותיו בהצפירה, גלילון 201-199, 2(4)(15-17)/9/1902, וכן באצ"מ F7/12. מחברתו 'הפרוגרמה שלנו' נמצאת בספר אוסישקין (לעיל, הערה 30), עמ' 97-124.
- 59 יסינובסקי הגיש הצעותיו בכתב למורשים. ההצעות (רוסית) באצ"מ Z1-387. בוועידת מינסק היתה שאלת הארגון מהשאלות החשובות והעיקריות שהועלו. האגודות צפו שבועידה יימצא פיתרון ארגוני נכון (חוזר מס' 5 ממורשה איור סימפרופול לאגודות, 14/27/7/1902 [רוסית], אצ"מ Z1-386). ברם, גם שם 'לא מצאה שאלת הארגון את פתרונו' (חוזר מס' 2 ממורשה גליל פטרבורג 30/9/12/10/1902 [רוסית], אצ"מ Z1-293). בוועידה הוחלט להקים ועדה ארגונית מיוחדת בראשות אוסישקין (החלטות הוועידה באצ"מ Z1-380).
- 60 לעומת זאת היתה דעה אחרת רווחת בין כמה עשרות אגודות, בעיקר מאזורי הדרום. בוועידת ציוני פודוליה, התקבלה החלטה זאת: 'הוועידה מציעה לוועידה הציונית הרוסית (האמורה להיפתח במינסק – ג') להחיות את שיטת האגודות שהיתה מקודם בהכירה אותה למתאימה יותר לתנאי העבודה הנוכחית', בתוך: דו"ח מהוועידה. כריכה ניסן תרס"ב, אצ"מ A-24/104.
- 60 בכינוס המורשים אחרי הקונגרס הציוני החמישי הוחלט, שיעקובסון יקבל על עצמו 'באופן זמני' את תפקידו עד קיץ 1903. ברם, בישיבת המורשים לפני כינוס מינסק (28/8/1902) החליטו המורשים 'לבקש מיעקובסון שימשיך לנהל את 'לשכת האינפורמציה' עד לכינוס הקונגרס הקטן שאמור היה להתכנס

ד

הצורך בשינויים ארגוניים הורגש עם זאת בִּיתר שאת בעקבות התמורות שחלו באופי הפעילות הציונית. מאז 1901 נמנו למעלה מ־1400 אגודות, מהן עשרות חדשות. אמנם הקמתן של אגודות חדשות אינה מעידה בהכרח, כפי שניסינו להוכיח במקום אחר⁶¹, על שינויים תפקודיים, ברם, היה בה כדי להוכיח שהציונים לא שקטו על שמריהם. דעיכת התקוות להצלחתו הדיפלומטית של הרצל, שניכרה כבר בקונגרס הציוני השלישי ובִּיתר שאת – לאחריו⁶², הגם שהביאה לשינויים תפקודיים, לא פגעה בתנופת התפתחותה של התנועה הציונית. אלא שפעיליה הסיטו את כיוון פעילותם מן היעד ההרצליאני שנראה עתה בלתי מושג ואוטופי כמעט, לעבר יעדים אחרים – פוליטיים וחברתיים. היסט זה, שנתקבל באורח טבעי על ידי הפעילים והציבור הרחב כאחד, מנע וזעזע קשים בעקבות ערעור מעמדו של הרצל. התנועה הציונית הועמדה עתה בפני אתגר ההתמודדות עם בעיות היומיום, בעוד הפיתרון הציוני הכולל נדחק לאחריה הימים. גמישות זו איפשרה לתנועה הציונית להפוך בתוך מספר שנים לתנועה פוליטית וחברתית כמעט לכל דבר. היא מצאה לה כר נרחב בתחום הפעילות החינוכית והעזרה הקהילתית. למעשה נגעו פעולותיה כמעט בכל התחומים הקשורים בתפקוד הקהילה היהודית, ולימים כונתה אותה פעילות 'עבודת ההווה'. הגיעו הרברים לידי כך, שבמשך הזמן החלו אף פקידי השלטון לראות בפעילים הציונים את ראשיה האותנטיים של היהדות הרוסית⁶³. בעקבות המעבר ל'עבודת ההווה' (1900-1901)

בסוף השנה האזרחית, (1902; רוסית), אצ"מ Z1-380. אולם גם אז לא נמצא פיתרון. בישיבת הנציגים הרוסים חברי הוועד הפועל, שהתכנסה לפני כינוס 'הקונגרס הקטן' (13/26/11/1902) הוחלט, שיעקובסון ימשיך לנהל את 'הלשכה' עד הקונגרס הציוני השישי (פרוטוקול הישיבה מיום 13/26/11/1902 [רוסית], אצ"מ Z1-380).

61 השווה: גולדשטיין (לעיל, הערה 7), עמ' 221-215.

62 השמועות על כישלונו הדיפלומטי והמדיני של הרצל החלו להלך כבר במאי 1899, ונתחזקו במשך הזמן. את 'השמועות' כינה הרצל 'הבלי נבלים עלובים' (מכתבו למנדלשטאם, 25/5/1899, אגרות הרצל, ג, תל אביב תשי"ז, עמ' 353). כך, למשל, מתוארת האכזבה ממאמציו של הרצל: 'כבר לפני הקונגרס [השלישי] היה ידוע שהרצל לא הצליח בעצם עניין הצ'רטר. כל זה נודע לנו מחזורי ברנשטיין כהן. אשר למלה "אכזבה" שהיתה או שגורה בפי כל, הבעתי את דעתי, שהיא אינה הולמת את העניין. פה [בקונגרס] היתה לו הצלחה של אי־הצלחה... חלק מחברתנו שחכה בכליון עינים לתוצאות מוצלחות מפעולותיו של הרצל, נתאכזבו ונתפורו מי לאמריקה ומי לאפריקה הדרומית, מימים ראשונים [לעיל, הערה 5], עמ' 85. על השמועות מאז מאי 1899, ראה לדוגמה: מנדלשטאם להרצל, 6(18)/5/1899, העולם, מר, 7/7/1938. בקונגרס הציוני השלישי ניכרה עוד תקווה להצלחתו המהירה של הרצל. אולם, כעבור חודשים ספורים ציין ברנשטיין־כהן, כי 'תחת אשר מן הראוי היה לשמור בכל תוקף ועוז את ההחלטות שנקבעו בקונגרס הציוני השלישי, להמתין עם העצות וההצעות, לו גם תהינה כבירות הערך עד הקונגרס הרביעי, נמצאים בקרבנו גואלים חדשים הגוזרים כשלון חרוץ על הפוליטיקה; חוזר כא מ'לשכת הדואר' (מאי?) 1900: עברית), אצ"מ A-24/15-807. בדצמבר 1900 כבר הורגשה בקרב ההנהגה הרוסית, כבקרב עסקנים מקומיים, אכזבה מרה מהרצל ומפעולותיו והביקורת נגדו גברה. ראה לדוגמה, חוזר מס' 9 למורשים מ'לשכת הדואר', 10(1/1901) 28/12/1900 (רוסית), אצ"מ Z1-378. חוזר ממורשה יליסוטגראד, 17(30)/6/1900 (רוסית), אצ"מ Z1-395; רבינוביץ לוועד הפועל, ב' אדר תר"ס, אצ"מ Z1-266.

63 על פעילות הקשורה במאבקים חברתיים־פוליטיים לפני שנת 1903, השווה לדוגמה: פעילותה של האגודה המקומית בלודו' למען הפועלים היהודים הרבים בבתי החרושת לאריגה שנמנעה מהם הזכות לשמור שבת (המליץ, גיליון 254, 18/30/11/1899); מגביות 'למען הרעבים בכסריה' שנתקיימו בהורגה (המליץ,

נשתנה גם יחס ראשי הציונים הרוסים ל'ועד האודיסאי'⁶⁴. מטרתו המיידית – יישוב מידי של ארץ ישראל – עלו באותה שעה בקנה אחד עם מגמותיהם של ראשי התנועה הציונית⁶⁵. שיתוף הפעולה, שהיה לעובדה מאז 1901, נתהדק בהדרגה: התרומות ל'ועד האודיסאי' הפכו ל'חובת הציונים'⁶⁶, המורשים הציונים נעזרו בכספי ה'ועד'⁶⁷, ונוסדו מפעלים משותפים, כגון קרן מיוחדת לקניית אדמות ('גאולה').

'הלשכה לאינפורמציה' בהנהלת ויקטור יעקובסון אמורה היתה לפקח על התפתחותה וגידולה של התנועה ועל השינוי החריף שחל בתפקודן היומיומי של האגודות. ברם, כאמור, התנגדו המורשים והעסקנים הרוסים ליצירת מנגנון אחד שיתווה, ינחה וינהיג את הפעילות. תוצאותיו של סירוב זה ניכרו בשנתיים הבאות (1902-1903): גופים חדשים שקמו 'התחילו לצמוח פרא', וחמקו משליטתה של 'הלשכה'. ביסוד 'הפראקציה הרמוקרטית', 'המזרחי' או אגודות 'פועלי ציון', ניתן לראות סימפטום לפיצול הארגוני מצד אחד ולשינוי באופי הפעילות מצד שני ('עבודת ההווה'). מאז 1902 נתפסה התנועה הציונית לא כארגון אחד בעל אידיאולוגיה מונוליתית, אלא כמעין ארגון-גג בעל מטרה משותפת, רחוקה ובלתי ריאלית, המכיל בתוכו ערב רב של אגודות, המבקשות ללכת בדרך אידיאולוגית נפרדת. אין ספק ששיטת הפעילות הדה-צנטראליסטית לא עמדה במבחן ההתמודדות עם כישלון הפיתרון ההרצליאני וגילושהם של דפוסי פעילות חדשים

- גיליון 36, 13[25]/2/1900 ובקרמנצ'וג (המליץ, גיליון 92, 24[48]/5/1900); דו"ח האספה הגלילית של פלכי בסרביה ופודוליה (המליץ, גיליון 165, 25[7]/8/1900), וכד'. בשנת 1902 כבר טען הווסחוד (גיליון 4, 1902), ש'למעשה אין הציונות מגבילה עצמה לייעוריה המקוריים הנובעים משמה. היא מהווה שם כולל למגמות מתקדמות רבות ושונות ביהדות: בעבודה, בחינוך, בעזרה עצמית, בארגון קופות אשראי, קבוצות בעלי מלאכה קואופרטיביות וקופות צדקה. ככל מקום הציונים הם הפעילים החרוצים ביותר'. בפעילות הציונית סביב פרעות קייסניב באו לידי ביטוי בולט השינויים בפעילות התנועה וברדימויה כלפי חוץ. הציונות נחשבה לעתים, מאז אפריל 1903, כמייצגת היהדות הרוסית. על פעילות ר"ר ברנשטיין-כהן בפטרבורג לאחר הפרעות בקייסניב השווה זכרונותיו, ספר ברנשטיין כהן (לעיל, הערה 14), עמ' 130-135. השינוי חל בהדרגה. בתחילה המריצו הציונים הרוסים את הציבור לתרום כספים ל'ועד' בנוסף לתרומות השקל (השווה לדוגמה: חזון מורשה יקטרינוסלב לאגודות, 6[19]/10/1900, אצ"מ Z1-383). כן אנו מוצאים, כי 'בפעם הראשונה בחייהם התפללו היום חובבי עירי יחד עם הציונים בבית מדרש אחד בשמחת תורה' (מ' סולוביי מבוריסוב לאוסישקין, מוצאי שמחת תורה תרס"א, אצ"מ A-24-10-3/360). השלב הבא היה פעילות משותפת עם ה'ועד'. ההודמנות לפעילות משותפת כל-ירוסית באה אחרי שצצה בעיית הפועלים בארץ ישראל. צעדים אלה לא היו פעולה חד-צדדית מצד המורשים, אלא לוו ביוזמה דומה מצד ראשי ה'וועד האודיסאי'. כך, למשל, נבחר אוסישקין בפברואר 1900 לנציג ה'וועד' לאסיפה בפראנקפורט, אשר נושאה – יישוב ארץ ישראל (אוסישקין לוועד הפועל הציוני, 3[16]/3/1900 [עברית], אצ"מ Z1-276).
- 64 'מטרת הציונות אחת היא עם מטרת חובת ציון שקדמו לה', דברי רבינוביץ כחזור מס' 4 לגליל (סיון תרס"ב, אצ"מ Z1-394). כתוצאה מכך '...חייבת כל אגודה (א) למנות מורשה מטעמה ל'ועד האודיסאי' (ב) לזרז את מורשה ה'וועד' לבצע את תפקידיו. (ג) לתמוך בנדרות ב"ועד האודיסאי'". לפי צ'לנוב, 'החברה הפלסטינית באודסה עובדת עבודתה ביתר התבוננות ותשומת לב מאשר לפני ארבע שנים. זוהי חברה קולוניזטורית הפועלת ברוח הפרוגרמה הציונית. אבל לראבוננו היא משוללת אמצעים הנחוצים למילוי צרכיה'. דבריו בישיבה השתים-עשרה של ה'וועד האודיסאי', בתוך: המליץ, גיליון 251, 15[28]/1/1902.
- 65 'השווה לדוגמה: חזון מס' 3 ממורשה גליל יליסוטגראד (טיומקין), 10[23]/5/1902 (רוסית), אצ"מ Z1-395; חזון מס' 6 ממורשה גליל יליסוטגראד (ניסן תרס"ב), אצ"מ Z1-389.
- 66 'חזון מס' 24 למורשים מ'הלשכה לאינפורמציה', 20[2]/2/1903 (רוסית), אצ"מ Z1-380.

הקשורים ל'עבודת ההווה'. מאחר שלא נמצאה יד מכוונת שתעצב הפוסים אחידים לפעילות החדשה, נוצרו בהכרח מיני פיתרונות אידאולוגיים ומעשיים, אשר סופם – משבר תפקודי וארגוני בתנועה, אשר הלך והחריף עם הזמן. ועידת מינסק (יולי 1902), שסימלה כביכול את שיאו של תהליך צמיחתה של התנועה הציונית הרוסית, לא היתה אלא ביטוי שלכאורה לאחרות התפקודית והאידאולוגית שאפיינה את ימיה של 'לשכת הרואר'. רווקא תהליך הצמיחה המרשים הוא הוא שהביא להעמקתו של המשבר התפקודי והארגוני בתנועה, אשר הוביל בהדרגה לשיתוק. בחודש יוני 1903 נתן פלוזה צו להפסקת פעילות ציונית⁶⁸. הצו תרם להרחבת ממדי המשבר בתנועה. הימנעות השלטונות מלעשותו לחוק מחייב (אוקאז) ומכתב משר הפנים להרצל, שביטל כביכול את הצו, סייעו אמנם להפיג במקצת את החששות מפני נחת זרועם של השלטונות. שפן, הובר שאין לראות בצו אלא אזהרה, שנועדה למנוע את הפיכתה של הציונות לתנועה לאומית שתאבק על זכויות היהודים ברוסיה (עם זאת נמצאו שרי פלכים שהשתמשו בכמה מסעיפיו לניגוח פעילים ציוניים מקומיים⁶⁹), והשפעתו של הצו אמנם פחתה במשך הזמן⁷⁰. ואולם לא היה בכך כדי לתקן את הנזק.

ראשי התנועה ביקשו בדרכים שונות לתקן את המעוות. כבר בחודש אפריל 1903 (כארבעה חודשים לפני פרוץ 'משבר אוגנדה') הוחלט על הפקדת הנהגת התנועה בידי ועד מרכזי בראשות אוסישקין, יעקובסון וטיומקין, תוך הענקת סמכויות נרחבות לאוסישקין⁷¹. יוזמה זו נועדה ליצור

68 הצו הדגיש, שהסיבה העיקרית לאיסור על הפעילות הציונית הינה 'מעברה של הציונות מתנועת הגירה לתנועה לאומית-פוליטית'; 'כעת רחו' (האגודות המתקראות ציוניות) את הגשמת מחשבתן (סיוע להגירה לפלשתינה) לתחום העתיד הרחוק ומכוונות את פעולתן להתפתחות הרעיון הלאומי היהודי ולחזוקו. הוא הורה לראשי המשטרה לאסור פעילות ציונית, כולל חיסולם של כל הארגונים, איסור הפצת תעמולה, איסור הפצת מניות הבנק או מכירת שקלים, איסור פתיחת בתי ספר ציוניים וכד'. הצו מ'24 ביוני 1903, מס' 6142, נמצא באוסף ייברייסקייה סטרינה, 8, פטרבורג 1915, עמ' 412-414. נוסח נוסף נמצא באצ"מ Z1-866.

69 ראה לדוגמה: מכתב מנדלשטאם להרצל, 9(22)/9/1903, העולם, נהנו, 22/9/1938; המליץ 26/8(8/9)/1903; צ'לנוב לוועד הפועל הקטן, 26/9(9/10)/1903 (רוסית), אצ"מ Z1-275; ברנשטיין כהן לאוסישקין, 19/10(1/11)/1903 (רוסית), אצ"מ A-24/111-3; מנדלשטאם להרצל 11(24)/12/1903, בתוך: העולם, 8/12/1938. ראוי לציין כי השפעתו של הצו גברה בימי משבר אוגנדה.

70 'המצב המשטרי של הציונות משתנה', ח' וייצמן לפייבל, 22/11/1903, אגרות חיים וייצמן, 4, ירושלים תשל"ג, עמ' 169.

71 ההחלטה לחסל את 'הלשכה לאינפורמאציה' התקבלה בכינוס המורשים בקייב, באביב 1902 (21-24/11/1902). בכינוס הוחלט פה אחד להקים מרכז אשר ישמש לאיחוד העבודה הציונית ברוסיה ובראשו יעמדו שלושה מורשים, אשר יבחרו על ידי כלל המורשים הרוסים (חזור ממורשה ויטבסק, 5(18/5)/1903 (רוסית), אצ"מ Z1-390; חזור מס' 8 ממורשה יליסוטגראד [בערך יוני 1903; רוסית], אצ"מ Z1-395. אחרי הקונגרס הציוני השישי נבחרו יעקובסון, אוסישקין וטיומקין כמנהלי 'הוועד הארצי' הרוסי, על ידי כלל המורשים הרוסים. 4(17/9)/1903 [גרמנית], אצ"מ A/171/20. ברנשטיין כהן צורף אליהם בוועידת חרקוב. בחרקוב שונה שמה של הוועדה ל'ועדה המדינית' המשגיחה על האורגאניזאציה. אוסישקין לוועד הפועל הציוני בווינה, 16(29)11/1903 (עברית), אצ"מ Z1-276. השווה גם חזור מס' 3 ממורשה בלטה (שיינקין), כ' כסלו תרס"ד, אצ"מ Z1-348. על פרשת אוגנדה, יחסי המורשים הרוסים והרצל, ראה ניתוחו החשוב של היימן (לעיל, הערה 1), כך ב.

מערכת מנהיגותית חדשה שתפעיל את התנועה. ברם, היא ננקטה ככל הנראה מאוחר מדי. שנתיים של פעילות ללא יד מכוונת נתנו את פרי הבאשים במשבר אוגנדה, שפרץ מספר חודשים אחר כך: יסינובסקי ומנדלשטאם, מנהיגיהם של תומכי הרצל ('מגיני ההסתדרות'), לא הכירו באוישקין ובחבריו כוועד הפועל והקימו ועד זמני נפרד⁷². ראשות 'לשכת הכספים' – הגוף הארגוני השני בחשיבותו בתנועה – נרדה מיד ליד, והאגודות לא ידעו לאן לשלוח את כספיהן⁷³. בוועידת חרקוב הוחלט על סידור חדש של התפקידים התנועתיים, החלטה שגרמה לבלבול נוסף⁷⁴; ראשי המזרחי איימו להקים פדרציה ציונית נפרדת⁷⁵ ופועלי ציון הרחיבו את פעילותם העצמאית. ניסיונם של אוישקין וחבריו מזה יסינובסקי ואנשיו מזה להשתלט על האגרכיה הגוברת, נכשל. התנועה חדרה למעשה לתפקד. אם ניתן לדבר על פעילות כלשהי, הרי זו

72 מנדלשטאם בתשובתו לוולפסון (או לקוקש) הצהיר: 'מה שנוגע לוועד הארצי הרוסי, אני לא מטפל בכך... הוא [אוישקין] לא קיים בשבילי מאז שהתמרד נגד הקונגרס ושיחק את תנועתנו ברוסיה' (13[26]/2/1904) [גרמנית], אצ"מ Z1-360. בחזר יסינובסקי (14[17]/12/1903) [רוסית], אצ"מ A-19/2, אשר נפתח בהכרזה, ש'החתומים על מכתב זה הינם ועד אשר שם לו למטרה להגן על הסדר הקיים מאז 1897 של הארגון הציוני', נאמר בין השאר, שההחלטה לבחור ועד פועל לניהול ענייני הציונות ברוסיה, אחרי הקונגרס הציוני השישי ('בהנהלת 'אומרי הלאו') אינה תקפה, משום ש'ציוני רוסיה לא קבלו (מעולם) שום החלטה מוגדרת בענין קיומו'. נראה, שחזר זה הינו פרי החלטות הוועידה שכונסה בוורשה ב-6 בדצמבר על ידי יסינובסקי וילסקי בהשתתפות שנים עשר ממנהיגי הציונות בגלילות פולין (הקונגרסאית). הוועידה הכריזה על ועידת חרקוב כמבוטלת ומשתתפיה 'כפורשים' מההסתדרות הציונית (יסינובסקי להרצל 9[22]/12/1903) [גרמנית], אצ"מ H III/39. ומן קצר אחר כך הוחלט להקים 'ליגה להגנת החוקה של ההסתדרות הציונית וכל גופיה ומוסדותיה, סמכותו של הקונגרס והחלטותיו, שלמות סמכותו וכבודו של מנהיג... ושל המשמעת באופן כללי' (יסינובסקי להרצל 7[1/1904], 25/12/1903) [גרמנית], אצ"מ H III/397. השווה גם הצהרת 'ועד מגיני ההסתדרות', הצפירה, מיום 17[30]/12/1903.

73 בישיבת המורים הרוסים אחרי הקונגרס הציוני השישי הועברה עמדת המפתח של ראשות 'לשכת הכספים' מידי מנדלשטאם לגולדברג (בלקובסקי, יעקובסון, צ'לנוב וברנשטיין-כהן להרצל, 4[17]/9/1903) [גרמנית], אצ"מ A-171/20. העתק המכתב גם ב'אצ"מ Z1-231. מנדלשטאם לא התנגד בתחילה להעברה (גולדברג לחברים נכבדים 1903(2); עברית), אצ"מ F-7/4, ברם אחרי החרפת המאבק בין 'מגיני ההסתדרות' ל'אומרי הלאו' (מחצית נובמבר 1903), דרש מנדלשטאם בתוקף – בתמיכתו של הרצל – את התפקיד בחזרה (מברק מנדלשטאם להרצל 2[15]/12/1903, בתוך: העולם, חי, 8/12/38). בעקבות התנגדותו התקיפה של מנדלשטאם להעברת 'לשכת הכספים' מידי, שב גולדברג והעביר את התפקיד לרופא העיניים מקייב, למרות התנגדות חבריו 'אומרי הלאו' (מכתב גולדברג לזלטופולסקי, כד כסלו תרס"ד, אצ"מ F-7/4; חזר מס' 3 ממורשה קייב, ה' ניסן תרס"ד אצ"מ Z1-382). בוועידת המורים הרוסים בווינה (1-2/4/1904) הועבר סופית ניהול לשכת הכספים למנדלשטאם (פרוטוקול האסיפה [רוסית], אצ"מ A-24/104; השווה חזר מס' 6 ממורשה מוסקבה [אפריל 1904; רוסית], אצ"מ Z1-393, חזר ממורשה פטרבורג, 14[27]/4/1904) [רוסית], אצ"מ Z1-392.

74 רזנבאום, אוישקין ויעקובסון נטלו על עצמם את ענייני ההוצאה לאור, התכתובת לסוגיה וקיום הקשרים עם מוסדות שונים, ברוסיה ומחוצה לה. לעומת זאת ריכוז ברנשטיין-כהן, יעקובסון, אוישקין וטיומקין את 'העבודה המדינית' של התנועה. חלוקת התפקידים היתה מעורפלת ובלתי ברורה. השווה מאמרו המפורט של היימן באותו ענין, בספרו (לעיל, הערה 1), כך ב.

75 על אימוץ ריינס להקים פדרציה ציונית נפרדת ועל התנגדותם של המורים לכך, השווה: מכתבי ריינס לאוישקין, טו טבת תרס"ד, אצ"מ A-24/103; חזר מלידא למורים, 29/1(11/12)/1904 (עברית), אצ"מ Z1-427; חזר לחברים ממורשה פטרבורג, 14(27)/4/1904 (רוסית), אצ"מ Z1-392.

התמקדה במאבק הכוחות בין 'מגיני ההסתדרות' לבין 'אומרי הלאו'. במשך כשישה חודשים אחרי הקונגרס הציוני השישי נעלמה כמעט הפעילות ה'רוטינית' ונשתתקה היוזמה התרבותית-החברתית, אשר אפיינה את הציונות הרוסית בשנים קודמות. זרם השקלים לקייב ולווילנה נדלדל כמעט לחלוטין⁷⁶. יותר מכך, עד שלהי אביב 1904 לא נמצאה הנהגה מוגדרת למחנה הרוסי⁷⁷. בחודשים פברואר-יוני (1904) אמנם 'התעוררה' מעט התנועה לחיים, ביוזמת פעילים מקומיים, אולם אין להשוות 'התעוררות' חיוורת זאת לעבר הרחוק או אף לזה הקרוב⁷⁸. המלחמה בין רוסיה ליפן, אשר גרמה להידרדרות מצבה הכלכלי של רוסיה ושל האוכלוסייה היהודית בכלל זה, גרמה לדרדרור נוסף בפעילות התנועה הציונית משך שנה וחצי ויותר.

נראה בביור, שהעדרו של מוסד ריכוזי מכוון, מסוגה של 'לשכת הדואר', היה בין הגורמים העיקריים למשבר שעבר על התנועה, ואשר עיקרו סכב כביכול סביב 'פרשת אוגנדה'. אין ספק ש'משבר האורתודוקסיה', שהתרחש בשנים 1899-1900, היה חריף וסוער ביותר, ובכל זאת עמדו 'לשכת הדואר' והתנועה כולה במבחן: ראשי קהל, אדמו"רים, רבנים ואף ראשי האינטליגנציה באותו זמן – חזית מאיימת לכל הדעות – לא יכלו להן. גם המשבר מבית, הקשור בתפקוד 'לשכת הדואר', שהתרגש ובא בעת ובעונה אחת עם ההתקפות מחוץ, עבר בשלום. זאת עקב שליטתה של 'לשכת הדואר'⁷⁹ בענייני התנועה, שלווה בהרגשת הדדיות ואחריות בקרב המורשים. 'באותן שנים (1899-1900) יצרנו ארגון אשר שמר על עקרונות של גוף אחד בלתי נפרד, אשר אפשר לפעול בכוון ידוע ובתנאים נוחים'⁸⁰. זאת ועוד, ההבדלים האידיאולוגיים בין הרצל לבין המורשים הרוסים, המוצגים בדרך כלל כגורם העיקרי למשבר, לא היו כפי שראינו בחזקת חידוש; הם היו ידועים כמעט לכל מראשית ימיה של התנועה, באו לידי ביטוי כבר

76 מכתב מנדלשטאם להרצל, 9/11(12/12)/1903, העולם, א"ב, 6/10/1938. במכתבו אמר מנדלשטאם (לולפסון), ש'מאז חריקוב אני לא מקבל כבר שקלים... האגודות הציוניות לגמרי מבוזבזות' (2/13(26) 1904 (גרמנית), אצ"מ Z1-260). על דעיכת הפעילות הציונית ה'רוטינית', ראה הערותיהם של מורשה בלטה (שיינקין) (חזור מס' 3, כ' כסלו תרס"ד, אצ"מ Z1-398), או מורשה וילנה: 'העבודה הציונית חדלה ותשבות. אין שוקל שקל ואין קונה מניות הקולוניל בנק, אין מאסף לקופה הלאומית ואין חותם לאנגלו פלסטינה' (חזור מווילנה, ראש חודש סיון תרס"ד, אצ"מ Z1-369). דברי מורשה קייב: 'מה ידאב הלב – לב כל ציוני נאמן המסור לתנועתנו בכל נפשו – לראות את הקפאון הנורא עתה בתנועתנו' (חזור מס' 3 מקייב, ה' ניסן תרס"ד, אצ"מ Z1-392).

77 'כמו קודם גם עכשיו קיימת השאלה מי עומד בראש הארגון ברוסיה, השאלה עדיין קיימת – ואין לה תשובה' (חזור ממורשה פטרבורג (בלקובסקי), 23/2(9/3)/1904 (רוסית), אצ"מ Z1-392).

78 מאז פברואר-מארכ 1904 התחילה גביית כספי השקלים. אולם היא התנהלה בעצלתיים. כתוצאה מכך הוחלט להאריך את גמר מועד איסוף השקלים בארבעה חודשים נוספים. ראה: חזור ממורשה וילנה, יג תמוז תרס"ד, אצ"מ Z1-389.

79 על כך העיר בתבונה רבה יחיאל צ'לנוב, בימים הראשונים שלאחר הדחת ראש 'לשכת הדואר': 'י' ברנשטיין כהן אדם חביב מאוד, היה במשך ארבע שנים מנהל "לשכת הדואר". הוא הספיק בתקופה זאת להפוך את "לשכת הדואר" לאלמנט חיוני לחיים של האגודות. קשה לתאר שפעילות מסוג זה יכלה לספק דרישות של קבוצות כה שונות ומגוונות אשר נכללו בארגון שלנו – בלעדי "לשכת הדואר". חזור מס' 1 ממורשה מוסקבה, 16(29)/1/1901 (רוסית), אצ"מ A-24/16-3/296.

80 חזור מס' 1 ממורשה יליסוטגראר (טיומקין), 8(21)/9/1900 (רוסית), אצ"מ A-24-13-1/48.

בוועידה הראשונה של ראשי התנועה הציונית בביאליסטוק בנובמבר 1897 והגיעו לשיא בוועידת מינסק – כשנה לפני המשבר בקיץ 1903.⁸¹ הרוסים אימצו אמנם מספר אלמנטים אידיאולוגיים 'הרצליאניים', בעיקר אלה הקשורים בצורך בפעילות מדינית גלויה ופרופוגנדיסטית, אולם הם היו חלוקים עליו בעניינים רבים, במיוחד – כאמור – בשאלת העבודה ה'מעשית' והפעילות ה'קולטורית' אקונומית. יתר על כן, ניסיונותיו הטריטוריאליים בקפריסין ובאלי-עריש היו ידועים זה מכבר ונדחו בתוקף רב.⁸² פעילים רוסים חוללו 'סקנדלים' עוד בקונגרס הציוני השני: רבינוביץ וצירלסון פרשו בזעם מהתנועה אחרי מריבות קשות בקונגרס הציוני השני, ואנשי 'הפראקציה הדמוקרטית' יצאו את אולם המליאה בקונגרס החמישי. ב'פרשת אוגנדה' לא היה איפוא משום חידוש דראמטי מרחיק לכת כפי שנדמה במבט ראשון, ואפשר שבנסיבות אחרות היתה 'פרשה' זו מסתיימת אחרי הקונגרס הציוני השישי ב'משלחת' וב'פיוס'. דומה, שהסיבות למשבר הקשה בתפקודה של התנועה הציונית הרוסית, שפרץ בקיץ 1903, מעוגנות דווקא בתפקודה הלקוי בשנתיים שקדמו לו. הארגון הציוני הרוסי היה כאמור בשפל המדרגה; לא נמצא גוף סמכותי אשר יביא לתיאום פעולות הארגון או יעשה להשקטת הרוחות. נראה שהאנדרלמוסיה הארגונית אף נוצלה על ידי אחדים מראשי התנועה ברוסיה שרצו לשלהב את הרוחות ככל האפשר: אוסישקין, ברנשטיין וכוונבאום מזה, ויסנובסקי מזה, חתרו באמצעות החרפה מכוונת של המשבר לקדם מטרות פוליטיות אשר לא היו קשורות בו בהכרח. כבר ציינו, כי העסקנים הרוסים הבכירים, במיוחד ה'דרומיים' – ברנשטיין וכוונבאום, שאפו זה מכבר לנגח את המנהיג מווינה. מן העבר השני ביקש יסנובסקי מזה זמן רב לערער את מעמדה של המנהיגות ה'דרומית', ששלטה בתנועה במשך שנים רבות.⁸³ אין אמנם לזלזל במניעים אידיאולוגיים במאבקים של אוסישקין וחבריו, אולם אין לראות בהם את שורש המשבר, שהרי הקיטוב האידאולוגי אפיין את התנועה מראשיתה. עדות לטענתנו ניתן למצוא במעברו המהיר של יסנובסקי מ'ציונות מעשית' ל'אוגנדיזם', שניתן להגדירו בלא ספק כאופורטוניסטי.⁸⁴ יתר על כן, מצדדיו האידאולוגיים של הרצל בקרב 'מנהיגי ההסתדרות' ותומכיהם היו להערכתנו מיעוט. הקבוצה העיקרית – זו של המזרחי בוויילנה, בראשות יעבץ וגורלנד (בהשראת ריינס) – לא הכחישה את פקפוקה ב'אוגנדיזם', ואחיותה בהרצל היתה מטעמים פראגמאטיים שונים.⁸⁵ שאר הקבוצות, למעט בודדים

81 סיכום ועידת ביאליסטוק, ראה ביאצ"מ Z1-384. לפי היימן, 'הרצל וציוני רוסיה – מחלוקת והסכמה', הציונות, ג (תשל"ד), עמ' 56, היתה דווקא ועידת מינסק 'שלב ההתרחקות בין הרצל למנהיגות הרוסית', מאחר ש'נתקבלו החלטות בזכותה של עבודת התיישבות מיידית בארץ ולו גם בממדים צנועים לפי שעה ובזכות עבודה תרבותית בגולה'. כפי שצינו לעיל, וניסינו להוכיח במקום אחר, התקבלו ההחלטות המעשיות בעניין ההתיישבות על ידי ראשי הציונות הרוסית עוד בוועידת ביאליסטוק באוקטובר 1897, ולהערכתנו שלב 'ההתרחקות' במינסק היה רק צעד נוסף לצעדים שקדמו לו.

82 ראה: גולדשטיין (לעיל, הערה 7), עמ' 54-65.

83 השווה: גולדשטיין, שם, עמ' 82-92, 164-179.

84 השווה: שם, עמ' 194-214.

85 השווה: שם, עמ' 107-132, 164-179.

בוורשה⁸⁶, ביאליסטוק, אודסה⁸⁷ וקייב, היו קרובות למעשה בהשקפותיהן האידיאולוגיות לאוישישקין, יותר מאשר להרצל.

סיכמו של דבר, את ראשיתה של המפולת אשר קברה תחתיה את פעילותה של התנועה משך שנים הרבה יש למצוא בשנתיים שקדמו למיפנה הדראמאטי. 'פרשת אוגנדה' הבליטה את משבר המנהיגות בתנועה; על כך יש להוסיף את ההגבלות שהוטלו על פעילי התנועה מטעם השלטונות ואת המשבר שנוצר עקב המלחמה עם יפן. כל אלה חיסלו למעשה את תנופת התפתחותה של התנועה וגימדו אותה בשנים הבאות. מתנועה רחבה, שהקיפה חלקים ניכרים באוכלוסיה היהודית ברוסיה, הפכה התנועה הציונית, מאז קיץ 1903, לתנועה קטנה, הרומה ל'חיבת ציון' בתקופת השפל של שנות התשעים.

86 'קבוצת יסינובסקי'.

87 'הציונים המדיניים' בהנהגת פפרין ואוינוביצקי.

